

MÜSLÜMAN BİLİNCİN YENİDEN İNŞASI VE İLM-İ KELAM

- Reconstruction of Muslim Consciousness and Muslim Theology –

Prof. Dr. Adnan Bülent BALOĞLU

Dokuz Eylül Ü. İlahiyat Fakültesi

Abstract: *Last century was beyond doubt a scene of many achievements and success stories for humanity. On the other hand, it gave rise to two world wars that put humanity into desperate conditions beside natural disasters, epidemic diseases, etc. Although humanity developed many means to prove his adolescence, he is still in an enormous gap, signs of which can be seen in his search for meaning under many new age tendencies. In this process religion with its original form arises again as a new actor in our understanding and interpreting the globe. This paper deals with this process and tries to show how Muslim Theology helps us reconstruct our conception of religion, world, i.e. our paradigm.*

Key Words: Religion, Humanity, environment, development.

Giriş

Geçtiğimiz yüzyıl, insanlık açısından çok hareketli bir yüzyıl oldu. İnsanlığın hayat standardını yükselten birçok gelişme kaydedilmekle birlikte, sonucu tüm insanlık için felaket olan iki büyük dünya savaşı yaşandı. İlaveten tabii felâketler, âfetler, sefâlet, bulaşıcı ve salgın hastalıklar her türlü maddî ve teknolojik gelişmeye ilerlemeye rağmen insanlığın yakasını bırakmadı. Aşırı zenginlik ve refah ile aşırı açlık ve sefâlet yanyana yaşamak zorunda kaldı. Zengin daha da zenginleşti, fakir daha da sefil hale geldi. Özellikle, fakir ve gelişmekte olan birçok ülkede, aradaki korkunç servet uçurumlarından dolayı insanlar arasında kin ve nefret duvarları oluştu. Bu arada, insanoğlunun tatmin olmayan hırsı ve egosu dünyanın ekolojik dengesini de bozdu. Denizlerde kirlilik arttı, okyanuslardaki çevre dengesi alt-üst oldu. Ormanların yerine kasabalar, şehirler, sanayi tesisleri inşa edildi. Bunun neticesinde insanlığı ve şüphesiz tabiattaki diğer canlıları tehdit eden asit yağmurları yağmaya başladı. Ozon tabakası delindi ve bu delik her geçen gün büyümeye devam ediyor. Ozon tabakasının delinmesiyle birlikte kanser vakaları artmaya ve dünya da daha fazla ısınmaya başladı; sonuçta buzullar yavaş yavaş eriyor. Temel gıda maddelerinin üretildiği tarım alanları bozularak üzerlerine villalar, yazlıklar dikildi. Bilinçsiz ve sorumsuzca nükleer silahlar üretildi ve bunlar dünyanın en nadide alanlarında denendi. Bu denemelerin neticesinde birçok canlı nesne öldü, faylar kırıldı, insanlığı sarsan depremler meydana geldi. Her gün görünen ya da

görünmeyen yüz kadar bitki ve hayvan neslinin insanların verdiği tahribatlar neticesinde yok olduğu dikkate alınır, insanoğlunun kendi emrine verilen tabiata karşı nasıl bir hıyânet içerisinde olduğu rahatça anlaşılabilir. Bu söylediklerimiz bir felâket tellâllığı yapmaktan çok mevcut vâkıâyı tespittir.

Yükselen Değer: Din

İnsanlığın, maddeye hakimiyeti gelişmekle birlikte onun adetâ esiri konumuna düştüğü ve karşılaşılan sıkıntı ve buhranlar karşısında rûhen, mânen daraldığı ve yeni arayışlar içerisine girdiği böyle bir ortamda dinin yeniden yükselen değerler arasına girmesi şaşırtıcı değildir. Yirminci asrın son onlu yıllarında yükselen değerler arasına giren din, yirmi birinci asırda da insanların önem verdikleri, ihtimam gösterdikleri bir alan olmaya devam edecektir. Özellikle mantar gibi biten ve evrensellik iddiasında bulunan yeni dini kütlere olan rağbet de bu tezi destekler mahiyettedir. Bilim ve felsefe ile uğraşmanın dinsiz olma veya dine mesafeli durma anlamına gelmediği artık kabul gören bir husustur. Nitekim Amerikalı felsefeci Thomas V. Morris, Batı medeniyetinde yetişmiş filozofların çoğunluğunun Allah'a inanan insanlar olduklarını söyler. Onun bir başka tespitine göre, son zamanlarda Amerikan üniversitelerinde görev alan felsefeciler arasında bir dinî inanca sahip felsefeciler artık çoğunluktadır. Öyle ki, Amerika'da faaliyet gösteren Hıristiyan Felsefeciler Derneği'nin binin üzerinde aktif üyesi mevcuttur ve bu, bir çok dinsiz (nonreligious) felsefeciyi de şaşırtmaktadır.

Dinin, günümüzde, insanların dünyayı algılama ve kendini mevcut dünya içinde bir yere yerleştirmede bir model olarak fonksiyon gördüğü artık kabul gören bir gerçektir. Durum böyle olunca, Fransız sosyolojisinin kurucusu olarak kabul gören Auguste Comte (1798-1857)'in insanlığın tefekkür devrelerinden biri olan din devresinin geçtiği ve artık -kendî yaşadığı dönem de dahil olmak üzere-, pozitif ilimler devresinin başladığı şeklindeki anlayışı, günümüz itibariyle konuşacak olursak, çağdışı bir anlayış durumuna düşmüştür ve öyle kalmaya da devam edecektir. Zira, insandaki din duygusu fitrîdir ve bu duygunun yerini bir başka şeyin doldurması mümkün değildir. İnsanın dindar olması onun pozitif ilimleri reddetmesi anlamına hiç mi hiç gelmediği gibi, tarihin sayfaları, bir dinî inanca sahip olduğu halde bilimin her alanında başarılarla imza atmış sayısız yerli ve yabancı bilim adamının isimleri ile doludur.

Şu halde, dinin fonksiyonel olmasının önemi daha da artmaktadır. Bu fonksiyonellik İslâm dini için söz konusu olunca şu anlamı ifade etmektedir: İslâm dininin dünya görüşünün bir bütünlük içinde ortaya konulması. Bu ancak, bizim kendi kendimizi gözden geçirme; çevremizdeki topyekûn dünya, yani diğer halklar, medeniyetler, ideolojiler vs. ile karşı karşıya gelme; ve nihayet dış dünya ile temkinli alış-verişler ve İslâm medeniyetinde yapılan zenginleştirmeler yoluyla kendini aşma ile mümkündür. Zira bir husus gayet iyi bilinmelidir: Bir toplumun

tarihî sürekliliği yakalayabilmesi, o toplumun kendi kùltürünü, kimliğini ve tarihini canlı tutma ve yaşatma duygu ve arzusunun ne kadar canlı olduğu ile doğrudan alâkalıdır.

şerefli Varlık: İnsan

Kur'an-ı Kerim'de, şeytanın insana secde etmesi emredildiği halde, bu emre boyun eğmeyip böbürlendiği ve isyankâr olduğu ifade edilir (2/Bakara: 34; 7/Araf, 11; 15/Hicr, 29-31; 17/İsrâ, 61). şeytanın secde emrine karşı gelirken ileri sürdüğü gerekçe, kendisinin ateşten, insanın ise –şeytanın çıkarımına göre- ateşten daha aşağı bir nesne olan topraktan yaratıldığıdır. Bu âyetler, Kur'ânî bütünlük dikkate alındığında, şeytanın şekilde takılıp kaldığını göstermektedir. Buradaki "secde" emri, bir anlamda, Allah'ın yeryüzündeki halifesi olarak insanın, eşyâya isim ve şekil vermede, kavramları yorumlamada ve hayata geğirmede üstün bir varlık olduğunu tescil anlamına geliyordu. Buna ilaveten, bu secde emri ile belki de, insan hayatının ve kişiliğinin kutsallığını, dokunulmazlığını kabule davet söz konusu idi.

Bu bağlamda, Pakistanlı filozof-şâir Muhammed İkbâl de (1873-1938), insanla ilgili olarak şu üç şeyin Kur'ân-ı Kerim'de son derece açık olduğunu vurgular: İnsan, Allah'ın seçilmişidir; O'nun yeryüzündeki mümessilidir; ve nihayet, kendi hayatı pahasına kabul etmiş olduğu hür şahsiyetin mutemedidir. Bu ifadelerden, Kur'ân'ın, insana özel bir konum atfederek onu, diğer canlı varlıklardan ayrı tuttuğunu anlamak zor değildir. İnsanın böyle bir imtiyâza sahip olması, her şeyden önce, onun akleden ve düşünen bir varlık olması gerçeğinde yatmaktadır. Kısaca insan, kendi hür iradesi ve tefekkürü ile insandır, kendisidir. Hür iradesini ve aklını kullanabilmesi, onun insan olmasının bir gereğidir.

Her insanın eşsiz bir varlık olduğu, onun yerini bir başka şeyle doldurmanın asla mümkün olmadığı Kur'ân'da ifade edilir. İslâm dininin Yüce Kitab'ı, bir insan hayatına kıymayı bütün insanlığa kıymakla, bir insana hayat vermeyi de bütün bir insanlığa hayat verme ile eş tutar. Aynı şekilde, Sevgili Peygamberimiz de ümmetine son kez seslendiği Vedâ Hutbesi'nde şu temel düşturu öğütlemiştir: "Ey insanlar! Sizin kanlarınız ve mallarınız Allah'ınıza kavuşacağınız zamana kadar, bugün nasıl mukaddes bir günse, bu ay nasıl kudsî bir aysa ve bu belde nasıl kutlu bir belde ise, öylece mukaddestir. Her birinizin kanı ve malı ötekine haramdır. Kıyâmet Günü'nde Rabbinizin huzuruna çıkacaksınız. O da size yaptıklarınızı teker teker soracak ve ona göre mükâfat ve mucâzât verecektir. Sakın bundan sonra kâfirler gibi bölük bölük olup birbirinizin boynunu vurmayınız."

İslâm bilginleri, Kur'ân ve Sünnet'in insan ile ilgili ilkelerinden yola çıkarak, her bir insanın hayatının, malının, dininin, aklının ve şerefının korunmasının, devletin aslî görevleri arasında olduğu hususunda görüş birliği içinde olagelmişlerdir. Diğer taraftan, 1948'de yayınlanan İnsan Hakları Evrensel Beyânnâmesi de, insanların özgürlük, şeref ve haklar bakımından eşit doğduklarını

(1. madde); yaşamanın, özgürlüğün ve kişi güvenliğinin herkesin hakkı olduğunu (3. mad.); hiç kimsenin özel hayatına, ailesine, konutuna ya da haberleşmesine keyfi olarak karıştılamayacağını, şerefine ve adına saldırılamayacağını (11/2. mad.) hükme bağlamıştır.

İnsan, aklı ve iradesi ile meçhul olanı keşfeder; bir şeye inanır ya da inanmaz. İnsanın aklının mecburî bir kayıt altına alınması, bir diğer tabirle, onun düşünmekten ve akletmekten engellenmesi insanın en temel hakkına saldırı anlamına gelmektedir. Böyle bir haktan mahrum bırakılan insan, artık insan olmaktan çıkacak, bir robot ya da cansız bir nesne konuma indirgenecektir. Nitekim İkbâl, *Peyâm-ı Meşrık* isimli eserinin bir beytinde şöyle der: “Bir mezar toprağından kulağıma geldi ki: ‘Yerin altında da yaşamak mümkündür. Başkalarının istediğı gibi yaşayan insan, nefes alır, lâkin canı yoktur.’” (Tur Lâlesi, 153. beyit). Burada İkbâl, düşünme ve akletme yeteneğı elinden alınan insanın, her ne kadar toprak üstünde yaşasa da, şahsiyetinin, kişiliğinin yok olduğunu, son tahlilde, yerin altındakilerden bir farkının olmadığını vurgulamak istemiştir.

Kur’ân-ı Kerim’e göre, eğer Allah isteseydi bütün insanlar -tıpkı meleklerde olduğu gibi- inananlar zümresinden olurdu (5/Mâide, 48; 10/Yûnus, 99; 11/Hûd, 118). İslâm’ın Kutsal Kitabı, insanları, Allah’ın birliğini kabule ve yalnızca O’na ibadete çağırırken, bu konuda herhangi bir baskı ve güç kullanımını reddeder. İnsanların inanma olgusunu kendi hür iradeleri ile gerçekleştirmelerini, yani araştırma, düşünme ve tefekkür neticesinde iman etmelerini ister. Bu konuda Mısır’lı âlim Mahmûd Şeltût, zorlamaya boyun eğerek, inancını değıştiren kimsenin haysiyetini, kişiliğini de kaybedeceğini söyler ki bu, kanaatimizce son derece önemli bir tespittir. Kendi hür iradesinin vardığı sonuç olarak değıl de, zorlama yolu ile inanç ve fikir değıştiren bir insan, kendi haysiyetini de kaybetmiş olmaktadır. Üstelik, Kur’ân’dan anladığımız üzere, zorlama neticesinde iman eden bir kimsenin imanı makbul de değıldir.

Kur’ân, insanların lisanlarının ve renklerinin ayrılık arzetmesinden çıkarılacak derslerin olduğunu söyler (30/Rûm, 22). İnsanların dillerinin ve renklerinin farklı olması gibi, fikirlerinin de farklı olması son derece tabiidir. Böyle bir durum, onların bireyselliklerinin gelişmesi açısından önemli olduğu kadar, medeniyetlerin ilerlemesi açısından da önemlidir. Nitekim, tarih dikkatli bir şekilde incelendiğinde, medeniyetlerin ve kültürlerin en çok gelişme kaydettiğı anlar, insanların hür şekilde düşünebildikleri ve üretebildikleri anlardır.

Bu çerçevede, din ve vicdan hürriyeti insan hayatının temel taşıdır. Kendi hür aklı ve tefekkürü ile inanan, iman eden ve imanının gereğı üzere amel işleyen ve yaşayan insanlardan oluşan bir toplum, kendi kaderini tayin etme imkânına da sahip olacaktır. Böylece, hür aklı ile hareket eden ve hayatını biçimlendiren bireylerden oluşan bir toplumda, toplumsal hayat uyum, karşılıklı anlayış, kardeşlik ve barış

temelleri üzerine kurulmuş olacaktır. Böylesine bilinçli bir toplumda, her Müslüman, başkalarının haklarına tecavüzden sakınacak, kendi hak ve vazifelerini bilecek, ülkesinin kanunlarına riayet edecek, bâtil itikâd ve hurâfelere itibar etmeyecektir. Daha da önemlisi, insan haysiyet ve kişiliğini ayaklar altına almayacak; ve her ne suretle olursa olsun, insan hayatını kutsal bilerek, başkalarının hayatına kastetmeyecektir.

Tabiattaki Düzeni Korumakla Yükümlü Varlık: İnsan

Kur'ân-ı Kerim'in Bakara sûresinin 29. âyetinde Allah, göklerde ve yerde bulunan her şeyin insanın hizmetine sunulduğunu, görülen ve görülmeyen her türlü nimetten insana bol bol verildiğini ifade eder. Tek başına bu âyet, tabiatın, bütün imkânları ile birlikte insanın emrine âmâde kılındığını göstermek için kâfidir.

Çok önceleri insanlık, önce hayatta kalabilmek sonra da hayatın devamını temin eden canlı ve cansız diğer unsurlar üzerinde hakimiyeti tesis etmek durumundaydı. Ne var ki, bu hakimiyet bugün, özellikle modern teknolojinin insan hayatının her anını kuşatmaya başlamasıyla birlikte, doğrudan tabiatın kendisini ve ondaki bitki ve hayvan türünden diğer canlıları hedef alan bir yok etme faaliyetine dönüşmüş durumdadır. Neredeyse topyekûn bir imhâya dönüşen bu faaliyet çeşitli şekillerde cereyan etmektedir: Yukarıda da belirttiğimiz gibi, her türden tabii kaynakların kökü kurutulmakta; tabii güzellikler harap edilmekte; sanayi fabrikaları, makineleri ve onların ürün ve atıkları vasıtasıyla canlı çevre kirletilmekte; tabiattaki nadide bitki ve hayvan soyları tüketilmektedir.

İnsan, tabiatı kullanmak, ondan istifade etmek durumunda iken, kendi bencil duyguları ve hırsı için ondaki dengeleri altüst etmektedir. Böylece insanın kendisi, düzen ve âhengin uyumlu bir parçası olma konumundan çıkarak, “bozguncu” vasfı ile vasıflanmış olmaktadır. Buradaki “bozguncu” tabiri, yeryüzünde fesâd çıkaran anlamında olup, sadece insanlar arasında fesâd çıkaran ve yayan anlamında değil, aynı zamanda tabiatın kullanımına da fesad karıştıran anlamındadır. Halbuki insan, Kazanlı Türk alimi Musa Cârullah'ın da haklı bir şekilde vurguladığı gibi, tabiatın hazinelerinden istifade etme anlamını da ihtiva eden bir “yeryüzü halifesi” idi. Bugünkü manzara itibarıyla, bu halifelîği lâıkiyle ifâ edemediğini belirtmek durumundayız.

İnsanın tabiata ve ondaki canlı varlıklara karşı işlediği suçu Muhammed İkbâl, Cenâb-ı Hakk'ın ağzından şöyle bir sitemle yansıtır: “Çemenin fidanını yarattığın balta ile kestini ve parçaladın. Ondaki şarkı söyleyen kuşa bir kafes yaptın.” Gerçekten de insan tabiata ve onun sayısız nimetlerine karşı nankörce ve acımasızca bir tutum sergilemiştir. Bu nankörlüğü pekiştiren en önemli unsur, şüphesiz insanın tabiata yalnızca ekonomik bir takım sâiklerle bakmasından kaynaklanmaktadır. Pek az insan kendisine miras kalan tabii güzelliklerin ve onun sunduğu nimetlerin

yerinde ve aşırıya kaçmadan kullanımı ve gelecek nesillere de aynı fonksiyonu görece şekilde terk edilmesi gerektiğinin bilinci içerisinde.

Bu noktada İslâm dininin güzelliği bir kere daha ortaya çıkmaktadır. Zira İslâm dininin hedeflerinden birisi de, insan ve tabiat arasındaki ilişkiyi güzelleştirmek, ehliştirmektir; bir diğer tabirle, söz konusu ilişkiyi hem insanın hem de tabiatın şanına yaraşır bir âhenk ve bütün içerisinde tanzim etmektir. Biz, dinimizin tabiat ve insan arasında nasıl bir ilişkiler paketi önerdiğini maalesef kavrayamadık. Problemin temelinde, insan ve onun Yaratıcısı arasındaki bozulan ilişkilerin, insan ve tabiat arasındaki ilişkilere de aynen yansımaları yatmaktadır. Bu bağlamda, memleketimizin tabii güzelliklerini, doğa örtüsünü iyi kullanamadığımızı itiraf etmeli, ona belki de telâfisi uzun süre mümkün olmayacak hasarlar verdiğimizizi kabul etmeliyiz.

İnsanoğlu, tabiat ile olan ilişkilerinde kendi sınırlarını tanımadı. Onunla barışık halde yaşamayı öğrenemedi. Kendi tasarrufunu insaf ile kullanamadı. Tabiatı kavranması gereken bir idrak sahası, kararınca istifade edilmesi gereken bir imkânlar ve nimetler deryası olarak algılamak ve dolayısıyla onu korumayı amaç edinmek varken, tabiatın kendisine ve onun canlılarına karşı zulmeden biri oldu çıktı. Önce tabii mekânları ve güzellikleri yok etti, sonra da kendisine sunî mekânlar ve güzellikler inşa etmeye kalkıştı. Birçok hayvan ve bitkinin neslini kuruma noktasına getirdi, sonra da onları yeniden tabii ortamlarında üretme faaliyetine girişti. Sonuçta bugün gelinen nokta, tabiat, insan hayatından olabildiğince soyutlanmış olması sebebiyle, dindar insan için bile neredeyse ruhî/manevî önemini yitirmiş durumdadır.

Bugün tabiat ve insan arasındaki ilişkiyi yeniden tamire toplum olarak şiddetle ihtiyaç duyuyoruz. Verimli ve yumuşak tarım arazilerini tarumâr ederek diktiğimiz binaların ve sanayi tesislerinin deprem vesilesiyle kolayca yıkılması da göstermiştir ki, tabiat kendisine reva görülen zulmü, yine, son tahlilde, kendi işleyişine “yerleştirilen” kanunlarla geri döndürebilme gücüne sahiptir. Toprağın verimli, üretken bir toprak haline dönüşebilmesi için bin yıl gibi çok uzun bir sürenin geçmesi gerektiği göz önüne alınırsa, tabiatı tahrip etmenin insanlığın geleceği açısından ne derece büyük bir zulüm ve hata olduğu kendiliğinden ortaya çıkar sanırız.

Çevreyi tanzimde, tabiatı korumada kırılmaya uğrayan Müslüman bilincimizi âcilen tamir etmekle yükümlüyük. Zira, insan hayatının devamı, tabiat hayatının devamı ile yakından ilgilidir. Yine, insanlar arasındaki barış da doğrudan tabiatla barışa bağlıdır. Tabiatla barış ise Yaratıcı ile olan barışa bağlıdır. Dolayısıyla, Yaratıcısı ile barış içerisinde olan önce kendisi ve içinde yaşadığı toplum ile ve nihayet de tabiat ile barış halinde olacaktır. Bütün bu unsurları birbirinden ayrı olarak düşünmemiz mümkün değildir. İnsan-tabiat-Allah üçgeni arasında sağlıklı bir

ilişkinin kurulmasını temin, günümüz İslâm kelâmının halledilmesi gereken en önemli problemlerinden biridir.

Müslüman Bilincin Yeniden İnşasında Kelam İlminin Rolü

Üç semavî dinin, yani İslâmiyet, Hıristiyanlık ve Yahudiliğın Allah tasavvuru, öncesi ve sonrası olmayan, evren dahil ondaki herşeyi yaratan, “Yaratılmamış Varlık” şeklindedir. Bu anlayış, her üç dinin ortak özelliğı olmakla birlikte, Allah’ın insan ile bağlantısı ve konumu noktasında dinler arasında ayrılık söz konusudur. Bunlardan Hıristiyanlık, Allah’ı “günahkâr doğan” çocuklarını cezalandıran ve mükâfatlandıran bir “baba” olarak görürken, Yahudilik de O’nu, yalnızca Yahudi milletini seven ve koruyan bir tanrı olarak telakki ederler. İslâmiyet nazarında ise, Allah, ne “günahkâr” çocukları olan bir “baba”, ne de belli bir ırka veya kavme özel imtiyazlar veren, sevgi ve sempati besleyen bir tanrıdır. Bilakis yaratan ve rızık veren olarak O, insanlara peygamberleri vasıtası ile doğru yolu gösteren, her kuluna rahmet ve adalet ölçüleri içerisinde davranan, her şeye anlam ve hayat kazandıran Yüce bir Varlık’tır. Böyle evrensel bir Allah anlayışı, Yaratıcı-insan-tabiat üçlüsü arasındaki ilişkilerin sağlıklı bir zemine oturtulabilmesi açısından önemlidir.

Hiç şüphe yok ki, Kur’an’ın esas muhatabı insanın kendisidir. Bu insanın belli bir kavmi, ırkı, cinsiyeti, dili ve rengi yoktur. Akıl ve idrak yeteneğı olan her insan Kur’an’ın muhatabıdır. Kur’an insan için indirilmiş olup, Allah’ın uzun uzadıya kendisini anlattığı bir kitap değildir. Öyle ki, Allah’ın tekliğini, yüceliğini, kudretini, sıfatlarını vurgulayan ayetler bile son tahlilde insanla bağlantılıdır. İslâm’ın Kutsal Kitab’ının insan ile ilgili hedefi, onu Yaratıcısı ve içinde yaşadığı sosyal ve tabii çevre ile barış içinde tutabilmektir. Bu hedefin gerçekleştirilmesi son derece önemlidir zira, Yaratıcı ve evren karşısında kendi konumunu kavrayan insan, haliyle önce kendi iç huzurunu temin etmiş olacak, sonra da Yaratıcısı, çevresi ve tabiat ile uyumlu bir ilişkiye girmiş olacaktır. Kastettiğimiz anlamdaki “uyumlu insan” ise, ahlâken mazbut bir karakter yapısına sahip olduğu gibi, ibadetlerinin önem ve gayesini kavrayan, insanlara zarar veren her türlü yıkıcı ve bağnaz fikirden, eylemden kendisini uzak tutan, çevresindeki diğer canlıları koruyan ve kollayan, üretici ve yaratıcı gücüyle insanlığın gelişimine ve tarihin inşasına katkıda bulunan bir insan olacaktır.

Kur’an-ı Kerim’de, insanın ontolojik mahiyetine dair, oldukça özgün ve detaylı bilgiler sunulmaktadır. Fakat özellikle İslâm kelâmı, insanın ontolojik yapısını görmezlikten gelmiştir. Hatta, onun üretici vasfını ve iradesini hiçe sayarak onu yalnızca emirlere uyması gereken bir “robot” konumuna indirgemıştır. Üstelik, hayatın, bütün Kur’ânî emir ve yasakların insan için ne gibi bir anlam ifade ettiğini açıklama zahmetine dahi girmemiştir. Onu salt anlamda ruh ve bedenden müteşekkil kabul etmiş; ezelde kendisi için belirlenen davranış ve eylemleri gerçekleştiren bir varlık şeklinde algılamıştır.

İslâm kelâmının insan ile ilgili yeni bir bakış ve anlayış geliştirmesi kaçınılmazdır. Kur'an'da insanın "insan olma"dan kaynaklanan özellikleri sayılır. Buna göre Allah'ın yeryüzü halîfesi konumundaki insan, bütün mahlûkâtın en güçlüsü ve hâkimi olmakla birlikte, zayıf yaratılmıştır, hırsına düşkündür, âcizdir vs.; zaman zaman nankördür ve gâfildir. Dolayısıyla, insanın psikolojik yapısını göz önünde bulunduran, onun yaşadığı ortamın sosyolojik tahlilini dikkate alan bir kelâm olmalıdır. Yine bu kelâm, insana kendi mahiyetini anlamada, hayatını tanzimde, ibadetlerinin manâ ve önemini kavramada, bulunduğu çevreyi algılamada, günlük hayatın problemleri karşısında ona manevî katkı sağlamada, kısacası bir hayat felsefesi, dünya görüşü kazandırmada yardımcı olan bir yapıya bürünmek durumundadır.

Ayrıca bugün, kelâmın tabiat ile ilgili görüşlerinin de yeniden ele alınması gerekmektedir. Çünkü, özellikle on yedinci asrın başlarıyla birlikte, bilimsel bilgi ve araştırmanın hakim olduğu yeni bir sürece girilmesi sebebiyle, kozmolojide, maddenin yapısının analizinde ve dolayısıyla insanın mahiyeti, dünyadaki yeri ile ilgili yeni keşifler, gelişmeler ve anlayışlar ortaya çıkmıştır. Bu, insanın kendisi ve çevresindeki herşey hakkındaki düşüncelerinin değişmesi; yeni ümitler, beklentiler içine girmesi; değer yargılarının, çalışma prensiplerinin değişmesi, kısaca neredeyse bütün bir kültür çevresinin topyekûn bir dönüşüme uğraması anlamına gelmektedir. Bütün bu gelişmeler, kelâmın göz ardı edemeyeceği gelişmelerdir. Dolayısıyla, âlemin yaratılmışlığı konusunu yalnızca Allah'ın varlığını ispat ve bir takım fikirleri çürütme için ele alan ve onun insan için ne gibi bir önem ifade ettiğini atlayan kelâmın bugün bu çerçeveyi genişletmesi gerekmektedir. Öncelikle de, insanın tabiatın bir parçası olduğunu, onun mahvolmasıyla eş zamanlı olarak kendisinin de mahvolacağı düşüncesini insanın bilinçaltına yerleştirmesi zarurîdir.

Farklı kültürlerin birbirleriyle karşılıklı irtibatından doğan modernleşme, yıkıcı etkisini genelde doğu toplumları, özelde ise İslâm milletleri üzerinde göstermiştir. Batı kültürü, bu karşılıklı temasta, "baskın kültür" rolünü oynayarak doğu kültürünü etkilemiş, hatta onu biçimlendirmiştir. Bu çerçevede, modernleşme arttıkça sıkıntıyı, onu zihninde aşamayan, onu kullanamayan, onunla yarışmaya kalkan toplum ve kültürler çekmek zorunda kalmıştır. Bir özgürleşme olarak yaşanan modernleşme, Müslümanların kendilerine, çevrelerine, kültürlerine, tarihlerine, dinî ve ahlâkî değerlerine yabancılaşmalarına sebep olmuştur.

Üstelik, modernleşmenin icaplarını aynen uygulandığında, ona ayak uydurulabileceği gibi bir yanılgıya düşülmüştür. Sonuçta bugün, Müslüman bilinç, içinde yaşadığı dünyayı anlamlandırma, onunla ilişkileri düzenleme, toplum-tabiat-Yaratıcı arasındaki ilişkileri tanzim hususunda uzun bir tarihî tecrübeye sahip olmasına rağmen ciddi bir şaşkınlık yaşamaktadır. Teknolojinin her geçen gün daha da artan meydan okuması karşısında ne yapacağını bilmeyen Müslüman toplumlar, zihinsel seviyede bir gerileme içerisine düşmüş, yaratıcılığını ve üreticiliğini

kaybetmiş, kendilerine ait olmayan kültür kodlarını kr krne taklit etme faaliyetine girişmek zorunda kalmışlardır.

Yaşanan tecrübeler ve elimize her gün ulaşan yeni veriler açıkça göstermektedir ki, dine yönelişte bir azalma söz konusu değildir. Seküler kisve altında ortaya çıkan ve fakat aslında hepsi de birer dinî hüviyete sahip olan yeni dinî hareketlerin sayılarındaki artış da bunu ispatlar mahiyettedir. Din hüviyete sahip diyoruz, zira bu hareketlerin hemen hepsi karizmatik bir lidere, söz konusu lidere geldiğine inanılan vahiylerden oluşan bir kitaba, takipçilerin uymaları ve düzenli olarak yapmaları gereken ibadet nevinden bir takım ritüellere, emir ve yasaklara sahiptirler. Bu tür oluşumların kitle iletişim araçlarının gücünü de kullanarak, İslâm dini de dahil olmak üzere kurumsallaşmış ve bir geleneğe sahip büyük dinlere kafa tuttukları gözlerden kaçmamaktadır. Hepsi genel olarak “kült” kavramı altına yerleştirilen bu hareketler karşısında uyanık ve dinamik olmak zorunludur. Devir artık inançların en iyi, en güzel bir biçimde ambalajlanıp alıcısına sunulduğu bir devirdir. Gcl olan, kendini istikrar içinde yenileyen, çağın taleplerini ve Őartlarını iyi takip eden, hayata sırtını dönmeyen ayakta kalacaktır. İslâm dini özü itibariyle, bütün bunları gerçekleştirebilecek bir özelliğe sahiptir. Ona bu noktada ivme kazandıracak aslı unsurlardan birisi de ilm-i kelmdır. Bir din, ancak insan değerlere önem verdiği sürece ayakta kalabilir. İnsanı ve onun değerlerini esas alan bir teolojinin oluşturulması noktasında ilm-i kelâmın üzerine düşen bir sorumluluk mevcuttur.

Bir başka husus ise, ahlk krizlerinin, toplumsal yozlaşmaların ve dinî istismarların nnn alınabilmesi ve sürekli değişime ayak uydurulabilmesi için dinin kendi içindeki mekanizmaların harekete geçirilmesinin gerekli olduğudur. Bu bağlamda, bünyesinde, insanın maddî ve manevî zihin dengesini sağlayan evrensel yasa ve ilkeleri barındıran; ve bu özelliği ile mükemmel olma vasfını hiz olan dinimizin, çağımızın buhranlarla boğuşan insanını mutluluğa ulaştırmada önemli bir anahtar vazifesi görmesi kaçınılmazdır. Ne var ki dinin tek başına sosyal bir kurum olarak böylesine bir fonksiyonu yerine getirmesi düşünülemez. Her ne kadar dinin sahibi Allah ise de, onun devam etmesi ve fonksiyonel olması ancak kullar eliyle mümkündür. Ancak bu Őart, bu kulların, mayalarındaki diğer varlıklara nazaran “stn olma” vasfının bir gereği olarak sorumlu bir varlık olma bilincine ulaşmış; iman ve amel bütünlüğünü sağlamayı ve muhafazayı kendine yüce bir dinî ve ahlâkî ideal edinmiş; İslâm’ın özgürlük, adalet ve dayanışma ilkelerini özümseyerek başkalarına karşı muamelede müsamahayı ön plana almış; çevreyi tanzim etmek ve eşyaya Őekil vermek için çağının bilgi ve becerisi ile donanmış; kendisini, çevresi, doğası ve Yaratıcısı ile düzenli ve sağlıklı bir ilişkiye adanmış; aklını, bilgisini, tecrübesini ve imanını içinde yaşadığı dünyayı anlamaya ve onu tıpkı kendinden önceki akl-ı selm sahibi nesillerin yaptığı gibi, huzurlu bir gelecek için biçimlendirmeye, yorumlamaya vakfetmiş; ve nihayet ferdiyetinin ve mesuliyetinin

idrâkine ermiş, okuyan, düşünen ve ibret alan akli ve vicdânî hür nesillerin yetiştirilmesi görevini bir ibâdet telâkki etmiş kullar nevinden olması zorunludur. İşte ilm-i kelâm, kanaatimizce, hem bireysel hem de toplumsal olarak kulların böyle bir bilinci kazanmasında anahtar rolü üstlenebilmelidir.

Sonuç:

Bir toplumun ve ona zırh görevi gören dinî ve ahlâkî ilke ve değerlerin her türlü zemin, mekân ve zamanda ibdâ, inşâ ve ihyâsının ancak yukarıda ifade etmeye çalıştığımız hususların gözetilmesiyle mümkün olabileceğini düşünüyoruz. Bu çerçevede ilm-i kelâmın, Müslüman bireylere İslâm'ın özüne yaraşır bir bilinç aşılayabilecek düzeyde olabilmesi için gerekirse köklü bir muhteva ve metot değişikliğine gidilebilmelidir. Aksi takdirde, bütün bir kelâm ilmi, fonksiyonellikten uzak, içerik olarak insana bir şey vermeyen, ona yeni değerler ve fikirler aşılamaayan, onun önüne yeni idealler ve yeni ufuklar açmayan, onda bir duygu ve heyecan uyandırmayan, ve nihayet onun davranışlarını biçimlendirmeyen kuru bir muhtevadan ibaret olmak gibi bir kaderden kurtulamayacaktır.

İslâm dininin, insanın ve toplumun gelişmesini teşvik eden ve bu çerçevede kendini yeniden yorumlamaya ve terkîbe müsait iç dinamiklere sahip yegâne din olduğunun kıymeti iyi anlaşılmalıdır. İlâveten dinimiz, insanın ve toplumun yaratıcılığını ve üreticiliğini tanımış bir din olarak, onların donuklaşmasına ve fâsit bir taklit cenderesine düşmesine aslâ râzı değildir. O, biricik İstiklâl şairimizin de doğru bir şekilde anladığı gibi, kendisinin yüce değerlerinin makberlerde, ölü mekânlarda olmasını değil, dillerde, kalplerde ve davranışlarda yaşatılmasını, içselleştirilmesini ister. **Asrın idrâkine sunulmak** herhalde bu olsa gerektir.